

„ВИЕНСКИЯТ“ КОРЕСПОНДЕНТ НА В-К „ГОЛОС“ (1867—1868)

(Към въпроса за формирането на революционно-демократичния мироглед на Любен Каравелов)

През м. февруари 1867 г. Любен Каравелов напуска Русия и заминава за Сърбия.

През време на почти 10-годишното си пребиваване в Русия в бурните години на революционната ситуация, на селските бунтове и последвалите ги дълбоки промени в живота на страната, Любен Каравелов не остава безучастен към тези събития. В повестите си от руския период той възсъздава духовната красота на българския труженик, способен да въстане с оръжие в ръка срещу чуждестранните потисници („На чужд гроб без сълзи плачат“, „Дончо“).

Любен Каравелов завързва приятелски отношения с народника И. Г. Прижов; от страна на московската полиция той бива поставен под „таен надзор“ заради това, че четял произведенията на А. И. Херцен. Настъпва третата десетгодишнина на неговия живот; формират се основите на неговия мироглед. Но с изключение на статията си „По повод славянския отдел на вестник „День“ („Руская речь“, 4 януари 1862 г.) — която представлява отзвук на памфлета на Н. Г. Чернишевски „Народная бестолковость“ („Современник“, № 10, 1861 г.) Любен Каравелов не е разкрил своя мироглед в публицистиката. Положението му на чужд поданик в царска Русия, неизбежната опека на славянофилите не му позволявали открито да противопостави своите възгледи на идеите на самодържавния деспотизъм.

Когато през 1867 година става кореспондент на вестник „Голос“ в Белград (той е бил сътрудник на този вестник още през 1866 г.), Л. Каравелов насочва целия си публицистичен жар към въпросите за единството на южнославянските народи в борбата им против турския феодализъм. Той жадува Русия и войската на Сръбското княжество да настъпят против Отоманската империя. Затова приветствува действията на сръбския княз Михаил и засега се въздържа от критика на порядките в полуфеодална Сърбия.

Може да се получи впечатление, че Л. Каравелов се намира на славянофилски позиции по въпроса за освобождението на южните славяни от турско робство: той чака освобождение отвън и като че ли не се интересува от въпросите за социалното устройство на балканските държави след освобождението. Но това е само привидно. Даже в статиите в „Голос“ може, при внимателно четене, да се види нещо друго. Л. Каравелов помества тук прокламации от името на българските въоръжени отреди и чака всенародно въстание в България. На страниците на „Голос“ Л. Каравелов влиза принципиален спор с либералния деец от сръбската „Омладина“ Любомир Калевич който казва, че освобождението от турско робство може да се постигне „или посредством оръжие, или посредством мир“. За Каравелов няма такава дилема. В отговор на думите на Л. Калевич той пише: „Нужно е да се действа енергично и да се стараем с всички сили да постигнем своята цел, която може да бъде постигната, по мнението на народа, само чрез кръв“. Волята на народа е главното в големите исто

рически обрати — твърди Л. Каравелов, напомняйки на Л. Калевич неговите собствени думи, че „не само народът е длъжен да се подчинява на правителството, но и правителството е длъжно да се подчинява на волята на народа“. Л. Каравелов негодува против господата Чомаков и Тъпчилещов — български чорбаджии — „които изпратили адрес до султана, изразяващ верноподанически чувства на българския народ“ („Голос“, № 61, 2 14 март 1867 г.).

Но тук Л. Каравелов още не поставя въпроса за вътрешните социални промени. Става дума, действително само за национална революция на народа. Скоро обаче тонът и съдържанието на неговите статии рязко се изменят и той разкрива своето разбиране за националната революция като пръв етап от антифеодалната борба.

Обратът към мирното уреждане на конфликта с Отоманската империя, извършен от сръбското правителство в средата на 1867 г., развързва ръцете на публициста. Известно време Каравелов още възлага надежди на княз Михаил, като го противопоставя на собствените му министри Христич („... Между него и Митхад-паша няма никаква разлика; само че единият е паша, а другият — министър“), Цукич или Гарашанин, но скоро се прощава и с тази илюзия. По думите на Л. Каравелов в Сърбия царуват турски понятия и деспотически начала“, процъфтява полицейското дебнене, а парламентът (скупщината) е потиснат и не играе никаква роля в живота на страната. Л. Каравелов предчувствува, че в Сърбия назряват големи социални промени и слага в устата на „белградската публика“ следните думи: „Ако народът осъзнае своите сили, то без всякакво съмнение, нашите министри ще загубят своите места и доходи. Ето защо те се противопоставят на народното образование, на свободата на печата, на войната с турците и т. н.“ („Голос“, № 214, 5/17 август 1867 г.).

Но вътре в Сръбското княжество националната революция вече се е извършила! Трябва да се замисляме над езоповския език на Л. Каравелов, кореспондента на „Голос“, свързан с условия на работа с този вестник, и тогава ще стане напълно ясно, че става дума за революция против полуфеодална, чиновническа, монархическа Сърбия от страна на сръбския народ. Симпатиите на Любен Каравелов са изцяло на страната на народа.

Тактическият характер на поддържаните от страна на Любен Каравелов действия на славянофилските кръгове в Русия и на сръбското правителство (в името на освобождението на балканските народи) във втората половина на 1867 г. се определя открито. Но още по-рано, на 6 май 1867 г. Л. Каравелов пише от Белград на един от своите руски кореспонденти за вестник „Голос“, че „само този вестник няма пристрастния славянофилски възглед, няма също и казионно направление“. Следователно Л. Каравелов съзнателно е търсил трибуна, където да може свободно да изложи своите истински възгледи (разбира се, в допустимите от цензурата рамки) и я е намерил в либералния „Голос“ на А. А. Краевски, който остава на своите автори (разбира се, в определени граници) право на собствено мнение и собствен стил.

Сръбското правителство започнало да се безпокои от кореспонденциите от Белград, които разобличавали слабите му места и тайните на вътрешната и външната му политика — това били вече не само незначителни, а по-чувствителни убождания. През октомври 1867 г. няколко броя на „Голос“ били забранени да се разпространяват в Сръбското княжество, въвела се цензура на руските периодически издания, а на кореспондента на руските вестници (т. е. на Любен Каравелов) било направено строго внушение, и засега работата се ограничила с това.

На 11 октомври 1867 г. Л. Каравелов пише на А. А. Краевски: „Аз днес заминавам от Белград. Дали няма да ме изгонят и маджарите — и това може да стане. Но каквото и да става, ние ще продължим започнатото дело, и славянското единство, както със сигурност може да се каже, ще се осъществи, независимо от всички несгоди и гонения. . . Обвиняват ме още и в това, че съм взел през лятото участие в българското въстание и съм писал прокламации към българите. Ако ме изгонят от Австрия, ще отида във Влашко

и пак ще продължавам започнатото“. По всичко личи, че Л. Каравелов е напуснал по това време княжеството. В кореспонденция от 18 октомври (вече от Нови Сад) той, без да се смущава от възраженията, свободно пише за произвола на министъра на народното образование в Сърбия — Цукич. Колко време е прекарал той този път в Австрийска Сърбия? Засега не ни се удаде да изясним това. Известно е само, че скоро сръбското правителство взело специално решение, с което на публициста се забранявало да живее и се намира в пределите на Сръбското княжество и на 19 февруари 1868 г. (стар стил) Л. Каравелов окончателно се преместил в Нови Сад. От началото на октомври 1867 г. Л. Каравелов, заради запазване на конспиративността, публикувал своите статии в „Голос“, подпечатани от чуждестранни населени пунктове и местности — „Нови Сад“, „Ниш“, „Букурещ“, „От бреговете на Дунава“; впрочем той така ги е подпечатвал и преди. Но след това неговите кореспонденции се появяват също с нови печати — „Пеща“, „Виена“. Това направило възможно пребиваването му в Сърбия още за известно време, скривайки неговото инкогнито.

★

Автор на неподписаните съобщения и кореспонденции от Пеща и Виена е бил несъмнено Любен Каравелов, макар че в този период на своя живот той не е бил нито в Пеща, нито във Виена. Ние вече видяхме, че Каравелов и преди това се е изказвал в „Голос“ като кореспондент от Босна, България, Нови Сад и други места, без да се намира в тези пунктове. Такава практика — при наличието на източници за информация — се е смятала тогава напълно допустима.

Кореспонденциите на Любен Каравелов от Пеща и Виена били публикувани в 312-ти брой на „Голос“ от 1867 г. и в 21, 28, 31, 72, 88, 95 и 105 броеве от 1868 г. (ноември 1867 г. — април 1868 г.).

Какви са доказателствата, че Любен Каравелов е автор на тези статии?

Преди всичко стилът на посочените кореспонденции (т. е. закономерно повтарящите се у даден писател особености на художествените форми в тяхното единство с идейното съдържание на творчеството) — е каравеловски. Сравняването им с другите статии в „Голос“, с повестта „Крива ли е съдбата?“ и с други произведения на Каравелов от този период ни дава право да твърдим това. На Любен Каравелов са присъщи специфични прийоми и в жанра на вестникарската кореспонденция, които рязко отличават неговите материали от другите материали на „Голос“. Започвайки с общия социологически тезис, който се готви да докаже, той преминава към разглеждане на конкретни факти и като ги обобщава, се връща към прокламирания в началото тезис върху нова, доказана вече основа.

Известно е, че на Л. Каравелов е присъща афектираност, приповдигнатост на стила. „Само слепият не е в състояние да види това!“ Подобни риторически твърдения-възклицания, каквито има много и във виенските статии, се срещат след това често и на страниците на „Свобода“ и „Независимост“.

Във „виенските“ кореспонденции австро-унгарските работи се разглеждат винаги през призмата на Източния въпрос и балканските проблеми, което е характерно за Каравелов.

За авторството на Каравелов свидетелствуват и исторически данни. От съобщенията в „Голос“ (брой 20 от 20 януари/3 февруари 1868 г.) се вижда, че австро-унгарското правителство е недоволено от вмешателството на руския вестник в неговата политика. Австро-унгарската преса изисквала от „Голос“ по-голяма умереност в тона и съдържанието на статиите. Тя направо твърдяла, че кореспондентът, който пише от Босна и Виена — е едно и също лице (т. е. Каравелов — Л. В.). Изплашената редакция на „Голос“ започнала да бие отбой. В 110-тия брой на вестника (21 април/3 май 1868 г.) е напечатана кореспонденция от Виена, но този път не анонимна, а подписана с инициалите „А. К.“ със забележка „от друг кореспондент на „Голос“ — с явно славянофилско,

а съвсем не радикално направление. Каравелов бил отстранен от „виенската“ рубрика и това позволило на редакцията на „Голос“ публично да отрече авторството на „босненския“ кореспондент във „виенските“ кореспонденции (№ 162, 13/25 юни 1868 г.).

Изобщо в този период редакцията на „Голос“ е била недоволна от „крайните“ изказвания на Л. Каравелов. В забележка към една от неговите статии, посветена на сръбско-българските работи, редакцията пише: „Помествайки настоящата кореспонденция, ние предоставяме на отговорността на кореспондента съобщените от него факти“. Найден Геров също писал, че редакцията на един от руските вестници била недоволна от кореспонденциите на Л. Каравелов.

Но така или иначе, дълго време неговите статии се появявали по страниците на „Голос“.

★

Като разобличава във „виенските“ си кореспонденции договора на сръбското правителство с Австро-Унгария, който го откъсвал от идеята за Балкански съюз, Л. Каравелов посочва, че австроунгарските власти провеждат политика на потискане на славянските народи, влизащи в състава на империята, и под маската на „освободителна мисия“ кроят завоевателни планове на Балканите.

Каравелов доказва с факти в своите кореспонденции, че Австро-Унгария е тюрма за народите; със съчувствие пише той за освободителното движение на чешкия, словашкия, сръбския, хърватския, словенския народ, за борбата на унгарските и австрийските трудещи се за социални права. В кореспонденцията „Виена, 22 януари/3 февруари“ („Голос“, № 31, 31 януари /12 февруари 1868 г.) Л. Каравелов осъжда хърватските униати за предателството им по отношение националните интереси на своя народ и провъзгласява правото на всички нации на самоопределение и самостоятелно държавно съществуване. Какви пламенни думи! Колко високо издигат те Любен Каравелов над огромното множество национални либерали от онзи период! Той пише за южните славяни: „Нека те приемат в сърцето си думите. . . „всеки народ, всяко отделно племе има еднакво право на своя свобода и своя съдба“. Признаването на това право — ето гаранцията за мира и съгласието между народите, ето така дълго желаното и все още ненамереното политическо равновесие между държавите! Неуважение към националното равноправие, стремежът на един народ да властвува над друг, на едно племе — над друго — ето причините за народните войни и не по-малко гибелното военно положение, под гнета на което страда Европа!“ Това е толкова далеч от славянофилската доктрина за сливане на славяните в една нация, както е далеч небето от земята.

В какво вижда Каравелов особената мъчителност на робството, легнало върху плещите на всички нации в Австро-Унгария — в характера на вътрешните социални отношения, господстващи в тази страна, в нейния феодален строй, в самодържавното устройство на страната, в засилването на клерикалите. В Австрия — пише той — „се разгаря борба, ожесточена борба между дворянството и духовенството, от една страна, и народа — от друга. И на нашето време се падна дял от тази вековна борба; надяваме се, че тази борба ще бъде последна. В Австрия, вследствие слабото развитие на народните маси, феодализмът и иерархията винаги са процъфтявали и до най-ново време поклонниците на привилегиите и на Рим се намираха в извънредно завидно положение. Те управляваха държавата, помагайки си един на друг, както им е угодно, свършено безотговорно; те неуморно се стараеха да сковат в тясна форма многобройните племена, влизащи в състава на Австрийската империя. През 1848 г. тяхното действие бе прекратено, но не задълго. Настъпи най-страшна реакция; отново поповете и феодалите започнаха да унищожават всякаква самодейност у народите, за да ги подведат, без разлика на националностите, под една мярка“ („Голос“, бр. 21, 21 януари/2 февруари 1868 г.).

Същото е и в Унгария. „Унгария е страна предимно аристократическа, главна роля в нея играят магнатите. Те заемат министерската скамейка, местата на представи-

телите в палатата; те са заграбили в свои ръце най-доходните места в администрацията; в техни ръце е съсредоточено богатството на плодородната страна и много от плодородните области се намират в зависимост от крупните земевладелци. По такъв начин властта в политически и социален смисъл е съсредоточена в ръцете на маджарските магнати, както това беше някога в Полша“ („Голос“, № 95, 6/18 април 1868 г.).

Л. Каравелов посочва двойната природа на унгарския национализъм, който е едновременно национализъм и на потисканата и на потискащата нация. Л. Каравелов зорко се вглежда в националната политика на императорското правителство и на унгарския сейм и когато е било необходимо в дълга си на кореспондент, биел тревога. В изявлението на един от виенските парламентъори, че Австро-Унгария не може да бъде пасивен зрител на въоръженото въстание на християните в Турция, той напълно правилно виждал не благоприятната форма на съжаление за тежкото положение на балканските народи, а завоевателната същност на умело замаскирани планове за експанзия. „Ето я мирната политика на свободна Австрия!“ — отбеляз а Л. Каравелов в иронически скоби, говорейки за „горещото“ желание на австрийското правителство да „помогне“ на балканските народи.

Да отбележим, че вината за националното потисничество Л. Каравелов хвърля не на австрийския и унгарския народи, а на управляващите феодално-клерикални групи. Той съчувствува на потисканите трудещи се класи на всички народи. Какъв изход вижда той за тях? „Да, трудно живее на света бедният работник-пролетарий, но и за него има средство да облекчи борбата си за съществуване. Това спасително средство е „асоциацията“. Л. Каравелов приветствува виенските трудещи се, създали „общество на работниците“ и оценява този факт като „проява на оживения жизнен процес у народа“ („Голос“, бр. 21, 21 януари /2 февруари 1868 г.). С такава симпатия се отзовава Л. Каравелов за създаването на демократическите организации в Унгария. „Образувал се е демократически клуб — пише той — за да пробуди в народа съзнание за собствените сили, да го възпита той сам да мисли и да действа, а не да предоставя на господарите да защищават неговите интереси, които той не познава и които също не го познават“ („Голос“, бр. 95, 6/18 април 1868 г.). Още в първите години на своя живот Л. Каравелов високо ценял революционните традиции на унгарския народ. В статията „С какво може да се помогне на българите“, отнасяща се към началото на 60-те години и написана заедно с И. Г. Прижов, той пише: „Общество като унгарското, учредено в Турино от Клапка и Кошут, или като руското в Лондон, основано от Херцен, такова общество може да тласне южните славяни напред и да им посочи прекрасното бъдеще“. (Исторически архив на Народната библиотека „Васил Коларов“, фонд 2, арх. ед. 21, лист 6).

„Виенските“ статии в „Голос“ послужили като повод на Л. Каравелов да изкаже най-пълно своите симпатии. Той безусловно свързва решението на националния въпрос с решението на социалните въпроси. Той противопоставя трудещите се на експлоататорите, независимо от националностите, идвайки съвсем близко до идеите на интернационализма, чужд на „славянския“ шовинизъм и „славянската“ ограниченост. Подготвя се преходът му от идеята за южнославянска към идеята му за Балканска федерация. Той е против монархията, за република, където народът би управлявал сам своята съдба.

„Виенските“ статии показват, че у Каравелов е съзряла мисълта за необходимост от организация, с помощта на която трудещите се, т. е. съобразно положението в България — селяните и занаятчиите — сами биха могли да изменят тежкото си положение и да извоюват свободата си.

Скоро вестник „Голос“ се отказва от услугите на своя кореспондент и той се озовал в унгарския затвор въз основа на лъжливо обвинение, че е съучастник в убийството на княз Михаил. Както се вижда, на австро-унгарското правителство се искало много да повярва на това и да изолира „опасното“ лице.

„Виенските“ статии в „Голос“ представляват непосредствен преход към статиите в „Свобода“ от 1869—70 г. и към тези в „Български глас“, където Любен Каравелов провъзгласява вече необходимостта от самостоятелна организирана борба на българския народ, за национална независимост и социална свобода, против социалните потисници и „отечествените“ експлоататори—чорбаджии. Виенските статии на „Голос“ внасят нови корективи в традиционната (и неправилна) представа за това, че мирогледът на Каравелов през този период се е развивал в руслото на либерализма на сръбската „Омладина“. По своите възгледи Любен Каравелов се е присъединил естествено към нейното радикално-революционно крило, към Светозар Маркович.

Л. В. ВОРОБЬОВ

НЕПУБЛИКУВАНИ МИСЛИ И БЕЛЕЖКИ ОТ Г. П. СТАМАТОВ

„Народ, който има Ботев — няма да загине!...“ — А какво правим, за да бъдем достойни да произнасяме името му?

— — —

— Да ругая нямам ни право, ни кураж; да споделям нещо няма пред кого — остана ми шеговитата ирония — и от нея ли искате да ме лишите?

— — —

— Чудно ми е как паякът не разбира всичката си жестокост спрямо мухата. . .

— И аз се чудя как мухата не се радва, че е такава вкусна и не му пожелае добър апетит.

— — —

Разликата между истинския художествен натурализъм и символизма е: читателят схваща живота у първия, колкото да е глупав, а у втория и самия автор не схваща що е писал понякога.

ЧЕРНАТА КНИГА

Дойдох тука да се освежа, чета, пиша, видя живот, хората — театъра, операта — общество, познати, колеги. . .

Какво? Никъде не ме канят, няма де да се чете. . . Театра е превзел Костов, в романа цари Д. Немиров, Иванчо. . . даже Ив. Карановски пише.

Няма живот за писателите. Издателите, списанията, вестниците се гаврят с нас. Вирее детската литература и вдетинени писатели. Но можем ли да се сърдим на обществото? Ние самите писатели пет пари не даваме един за друг — и всичките — за литературата.

ПРИ ЗАТВОРЕНИ ВРАТИ

Писателят, дошъл от провинцията — среща се и с колеги и познати само по учреждения, театри, кръчми, улици. Не в къщи. . .

Как ще изучаваш живота?

София е пустиня.

Къщи, прозорци, витрини, балкони, афиши. . . А никъде — никой не те пуца.

— — —

Не ми се пише, не ми се ходи никъде, не ми се живее. . .

Ще имам ли кураж да изчезна на време?

Гогов, П. Росен имат право на безплатно пътуване в цяла България в първа класа. . . „Затъ първата класа е винаги празна“ — добави Гогов.

— — —